

וינסטון צ'רצ'יל ושירות המודיעין החשאי במהלך מלחמת העולם השנייה

מאת פרופ' אנדרו רוברטס,
עמית החברה המלכותית לספרות (FRSL),
עמית החברה המלכותית להיסטוריה (FRHistS),
פרופסור אורח, קינגס קולג', לונדון

"בעידן המודרני, לא היה מדינאי בריטי שהשתווה לווינסטון צ'רצ'יל בתשוקתו העזה למודיעין החשאי", כתב ההסטוריון הבריטי המומחה לענייני מודיעין, פרופ' כריסטופר אנדרו.

עיקרי הדברים

האחריות על המודיעין במציאות של השתנות מהירה, אף יותר מאשר במציאות יציבה יחסית, איננה נתונה כולה בידי אנשי המקצוע, אלא מוטלת בראש ובראשונה על המנהיג. הוא האחראי להנחות את אנשי המודיעין, להתאים את סדר העדיפות ולהקצות להם את המשאבים הדרושים להשגת הידע המודיעיני החיוני, במיוחד על ידי טכנולוגיות מתקדמות ואמצעים מיוחדים. הוא האחראי להשגת יתרון יחסי מול האויב באמצעות הממד המודיעיני, ומכאן שעליו מוטלת האחריות גם לשמירת הסוד המודיעיני החיוני לשימור יתרון זה.

מתוקף אחריות זו מוטל על המנהיג לוודא שמערכת המודיעין הלאומית בנויה בדרך שתשרת את המאמץ הלאומי מול המציאות המשתנה במהירות בדרך הטובה ביותר, קרי תוך התעלות מעל לשיקולי הגופים השונים המעורבים בעשייה המודיעינית ועל ידי מתן עדיפות ליצירת תמונת המודיעין הלאומית הכוללת. הקמת ה-JIC תרמה במידה רבה להשגת יעד זה עבור בריטניה. ארה"ב הקימה גוף דומה רק לאחר פיגועי ה-11 לספטמבר 2001.

לאור זאת, על המנהיג לרכוש ידע לא מבוטל במרכיבים המקצועיים והטכנולוגיים הייחודיים לעולם המודיעין, כדי שיוכל להוביל ולקבל החלטות בתחום זה. הוא איננו יכול כמובן להחליף את התשומות המקצועיות של המומחים, אך עליו להקדיש מאמץ משמעותי ללימוד בלתי פוסק של הסוגיות המחקריות והטכנולוגיות, כדי שיוכל לרדת לעומק הנושאים המוצגים בפניו. מצד שני, עליו להיזהר שלא לשגות באשליה שהוא יכול לייתר את העבודה המקצועית של מערכת המודיעין. זאת הודות לידע שצבר ולכישורי ההנהגה שלו השונים. להפך, הידע נועד לאפשר לו לקיים מולה שיח פתוח ומפרה, המתרחש בתנאים של כבוד הדדי.

עסקי הריגול ריתקו את צ'רצ'יל כל חייו. משיכתו לשיטות לחימה לא קונבנציונליות עלתה בקנה אחד עם האסטרטגיה הכללית שלו לגבי אופן הלוחמה הנדרש לבריטניה, שעיקרה התבונה ששימוש בדרכי פעולה עקיפות כגון הטעיה, דיסאינפורמציה והפצת מידע שגוי ובמיוחד גילוי מוקדם של כוונותיו של האויב. אלה הם דרכים אפקטיביות הרבה יותר משימוש מאסיבי בכוח הזרוע

עולם המודיעין שבה בקסמו את וינסטון צ'רצ'יל עוד מגיל צעיר, ולהתלהבותו העזה להשתמש במודיעין חשאי היה תפקיד חשוב ביכולתו המרשימה לנהל מלחמה. הייתה לו חיבה מיוחדת למה שהוא כינה "פעולות משעשעות". עסקי הריגול, פענוח נתונים מוצפנים ומודיעין אלקטרוני (Sigint) ריתקו אותו כל חייו. משיכתו לשיטות לחימה לא קונבנציונליות התיישבה היטב עם תפיסתו האסטרטגית הכללית לגבי אופן הלוחמה הנדרש לבריטניה – שעיקרה התבונה שלוחמה צבאית ישירה, בקנה מידה מלא, תעלה לבריטניה, במונחים של דם וממון, הרבה יותר מאשר שימוש בדרכי פעולה עקיפות כגון הטעיה, דיסאינפורמציה והפצת מידע שגוי ובמיוחד גילוי מוקדם של כוונותיו של האויב. אלה הם דרכים אפקטיביות הרבה יותר מאשר שימוש מאסיבי בכוח הזרוע. צ'רצ'יל הקדים את זמנו בכל הנוגע לקשריו הן לעולם הריגול הפנים-לאומי והן לריגול החוץ-מדינתי, אליהם התוודע

כבר זמן רב לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה. הוא חווה על בשרו את חשיבותו של השירות החשאי עוד כששירת כקצין צעיר בקובה בזמן מלחמת האזרחים בשנת 1895, כאשר ראש המודיעין הצבאי, קולונל (אל"ם) אדוארד צ'פמן, ביקש ממנו להשיג מידע אודות קליע ספרדי חדש. הוא נתקל בשירות החשאי שוב על גבולה הצפון-מערבי של הודו ולאחר מכן בסודאן ובמלחמת הבורים השנייה, בה למד את חיוניות הקישור ההדוק למודיעין כדי להבטיח הצלחה של פעילות צבאית מתמשכת.⁹⁷ חמש שנים תמימות לפני שפרצה מלחמת העולם הראשונה ב-1914, צ'רצ'יל כבר היה בעל תפקיד בהקמת סוכנות הביון הפנים-לאומית MI5 (אשר כונתה אז שירות הביטחון) ומקבילתה ה-MI6, שעסקה בפעילות חוץ-מדינית (וכינויה לשכת השירות החשאי). היה לו תפקיד מרכזי בהעברת חוק סודות המדינה והביטחון הלאומי בשנת 1911 ובמשך שלוש השנים שקדמו לכך, בתפקידו כשר הפנים, היה הראשון מזה מאה שנים אשר אישר צווי מעצר כלליים וכן ניטור חשאי של אמצעי תקשורת. צ'רצ'יל היה אם כן הארכיטקט הגדול, פורץ הדרך,

⁹⁷ (See Alan Judd's. Sunday Times review of David Stafford, Churchill and Civil Service (1997

של השירות החשאי הלאומי.

בריטניה הייתה נגועה בקדחת ריגול כבר בשלבי הפתיחה של מלחמת העולם הראשונה שכונתה המלחמה הגדולה. מחברי רומנים רבים עשו שימוש בכך. הסופר ויליאם לה קוקס כתב את "מרגלים גרמנים", ארסקין צ'יילדס כתב את "חידת החולות", וג'ון באקן כתב את "39 המדרגות" – כל אלה תרמו ליצירת אווירה של חשדנות בדבר לגיונות של סוכנים גרמניים, אשר יעשו שימוש באותות חשאיים ובטלגרף כדי להעביר מידע לברלין אודות מקום הימצאו של הצי הבריטי. כישלון במערכה ימית אחת לאורך התעלה או באזור הנמל הצפוני, כך חשש הציבור, יספיקו לצבא הגרמני – אשר היה גדול בהרבה מזה הבריטי – לנחות בחופיה המזרחיים והדרומיים של אנגליה, ולאחר מכן תהיה זו שאלה של זמן בלבד עד שלונדון תיפול בידי האויב. הסופר הבריטי הקטור יו מונרו, המוכר יותר בשם העט "סאקי", אף כתב סיפור קצר, "כאשר וויליאם בא", המתאר את לונדון כבושה ומובסת.

לפיכך, האזרחים נתבקשו לגלות ערנות ולנהוג בזהירות רבה לגבי כל דבר שהפיץ ניחוח של ריגול גרמני: כל מקלטי הרדיו הפרטיים פורקו; כבלים תת-ימיים, אשר חיברו בין גרמניה לשאר מדינות העולם, נותקו על ידי הצי המלכותי הבריטי וכפי שדיווח עד למתרחש: "מתוך הגלים עלו בדממה מפלצות ענקיות דמויות נחשים, עטופי בוץ ואצות על גחונותיהם, אשר הגיבו בחוסר רצון למתפסים שגררו אותם מעל פני השטח, והניחום בתפזורת על פני סיפונה של ספינה... בקרוב יוחזרו, מנותקים וחסרי תועלת, למעמקי הים". עשרות אלפי נתינים אוסטרים, גרמנים והונגרים, היו עצורים ביישובים בטוחים וארבעת אלפים עובדים של רשות הדואר אשר עסקו באופן שגרתי בפתיחת דברי דואר וחבילות, שנחשבו כסיכון להפוך לבעלי ערך לאויב.

גם צ'רצ'יל עצמו היה נגוע ב'קדחת הריגול', כפי שתוארה אז. בימים הראשונים של המלחמה, צ'רצ'יל נטל חלק בתקרית אשר מתוארת לעתים, לא מעט בזכות צ'רצ'יל עצמו, במאמר שכותרתו "סיפור הריגול שלי", כתקריט משעשעת שבה חמוש

**כבר בראשית שנות
העשרים של המאה
העשרים ניסה צ'רצ'יל
להבטיח כי משרדו
ממשלה נוספים, לרבות
משרד האוצר, יהיו בין
מקבלי תזכירי המודיעין**

ברובה ונתמך על ידי חבר מרעיו, הוא פשט על בית־חוף שהיה בעל זרקור על הגג. בסופו של דבר התגלה הבית ככשר למהדרין, אלא שבדרך כלל נהוג להתעלם מהעובדה, כי לא פחות מעשרים ואחד סוכנים גרמנים אמיתיים נעצרו, כאשר פרצה המלחמה באוגוסט 1914 ובזמן המלחמה עצמה, אחד-עשר מרגלים גרמנים נורו על-ידי כיתת יורים בטאוור, הלוא היא מצודת לונדון.⁹⁸ כשר הימיה, האחראי הפוליטי האזרחי לענייני הצי המלכותי, משנת 1911 ועד 1915, היה צ'רצ'יל התומך העיקרי בשיטות העבודה המפתיעות והבלתי-מקובלות של ראש המודיעין הימי, האדמירל סר ויליאם רג'ינלד "בלינקר" הול. בנובמבר 1914 הוא חיבר במו ידיו את כתב ההסמכה למבצע פיצוח הקודים שניהל הצי תחת השם 'חדר 40', אשר לימים פרח והפך לסוכנות הסיגינט המודרנית

הראשונה מזה 70 שנה, המתמחה בפענוח אותות וקודים מוצפנים באופן קבוע. צ'רצ'יל קבע שכל התוצרים המפוענחים של 'חדר 40' יופצו רק לכחצי תריסר מבכירי מטה הצי המורשים לכך. היה זה 'חדר 40' אשר יירט את המברק הנודע לשמצה שנשלח משר החוץ הגרמני, ארתור צימרמן, לנשיא מקסיקו בהבטחה לברית גרמנית-מקסיקנית אם ארה"ב תצטרף לכוחות הברית. ברוב פקחותו, הדליף האדמירל הול את הידיעה וסייע בדרך זו לכך שארה"ב אכן הצטרפה למלחמה באפריל 1917, לצידין של בעלות הברית.

לאחר הניצחון במלחמה, צ'רצ'יל, ששימש אז כשר לענייני מלחמה וכשר ללוחמה אווירית, קיבל תפקיד מרכזי בוועדה לענייני השירות החשאי, שמשימתה הייתה לארגן מחדש את מערך המודיעין הבריטי בין השנים 1919-1921.⁹⁹ ככל שהרפורמות האלה היו מועילות, הן היו חלקיות בלבד, משום שלא סיפקו בסיס לתיאום בין-משרדי שיאפשר העברת הערכות מודיעין אינטגרטיביות לתשומת-לבם של מקבלי ההחלטות. כך שלאחר 1921, הניח משרד החוץ, כי בעיתות שלום תפקידו הוא להעריך את המודיעין שהתקבל מהמקורות השונים, אף בעניינים הקשורים ישירות למשרד המלחמה. התיאום של הערכת המודיעין בין משרד החוץ לבין המשרדים של זרועות הצבא התבצע רק במסגרת ה"ועדה להגנת האימפריה", אשר התכנסה במועדים לא סדירים והייתה בעלת מזכירות קבועה מצומצמת. המצב הזמני הזה התקיים במשך שנים

**צ'רצ'יל טען כי כל סכום
כסף שנוצל לשם איסוף
מידע מודיעיני, עיבודו
וניתוחו, לא בוזבז לשווא.
כמו-כן, הוא מעולם לא
סבר כי תפיסה הסבורה
שבמלחמות יש להיצמד
בקפדנות לספר
החוקים**

והשתנה רק לאחר שעלייתו של היטלר לשלטון גרמה למשבר שחייב את הקמתה של ועדת המודיעין המשותפת לכל ראשי המטות ב-1936.

נחזור לרגע לשנות ה-20. צ'רצ'יל כבר ניסה אז להבטיח כי משרדי ממשלה נוספים, לרבות משרד האוצר, אותו ניהל בין השנים 1924-1929, יהיו בין מקבלי תזכירי המודיעין. בפברואר 1925, אף ניסח מכתב חריף ברוח זו לראש הממשלה סטנלי בולדווין, באומרו כי בעת פגישה שהתקיימה עמו במטה הצי, נודע לו כי היפנים מסכימים לכך שאם תתקיים ועידה נוספת לפירוק נשק, הם יהיו מוכנים לדון בגודל של ספינותיהם, אך בשום אופן לא יהיו מוכנים להגביל את עצמם למספר מסוים. "נאלצתי להסתיר את בורותי בעניין מהותי זה, ככל שיכולתי" כתב צ'רצ'יל לימים, "כיוון שלא חשבתי שתת-הגזבר של אוצר הוד מלכותה צריך להראות את עצמו בעמדת נחיתות של מידע סודי מול נציגי מחלקה המוציאה כספים. אבל נוכח חוסר ההגינות וההתנהגות הבלתי הולמת שאפיינו מצב זה ... צמדי המלים 'התנהגות מפלצתית' ו'בלתי נסבלת' זינקו בראשי, אני בטוח שאתם מבינים. אני מעדיף לקבור אותם תחת המונח הקריר יותר 'אבסורד'.¹⁰⁰

F.H. Hinsley, 'Churchill and the Use of Special Intelligence' in eds. Robert Blake and William Roger Louis, Churchill, 99 1993 p407
Cambridge University Library Baldwin Papers 249/3/9, ed. Martin Gilbert, Winston S. Churchill companion volume V 100 Part 1. p.380

אך משרד החוץ ראה בניסיונו של צ'רצ'יל להיות חלק מרשימת התפוצה המודיעינית, ניסיון לתפוס נתח שלטוני שאינו בעיתו וגם סיכון ביטחוני שלא לצורך.

במהלך התקופה שקדמה לעצמאות האירית בתחילת שנות ה-20, צ'רצ'יל היה מעורב עד צוואר במבצעי מודיעין נגד צבא הרפובליקה האירית (IRA) וזרועו המדינית, ה-שין פיין. במהלך השביתה הכללית שפרצה ב-1926, התעניין אצל סוכנויות הביון השונות לגבי עמדותיהן בנושא יכולתם של הממשל הסובייטי ושל הקומינטרן (איגוד המפלגות הקומוניסטיות) לייצר אי-שקט בבריטניה והדרכים לטפל בכך. צ'רצ'יל ידע כי ה-MIS עושה שימוש בדודתו, קלייר שרידן, כאשר שכנע אותה לנסוע למוסקבה על-מנת לפסל את ראשיהם של המנהיגים הבולשביקים.

צ'רצ'יל היה תומך אדוק בדעה, כי כל סכום כסף שנוצל לשם איסוף מידע מודיעיני, עיבודו וניתוחו, לא בוזבז לשווא. הוא מעולם לא תמך בתפיסה הסבורה שבמלחמות יש להיצמד בקפדנות לספר החוקים. פרופ' דיוויד סטאפורד מאוניברסיטת אדינבורו, טוען, כי תחום הריגול

בכלל ופיענוח הצפנים בפרט, היו מוטיבים מרכזיים בחייו המקצועיים של צ'רצ'יל.¹⁰¹ בתקופה שבין שתי מלחמות העולם, צ'רצ'יל קיבל השראה מפעולות שירותי הביטחון הבריטי במלחמת האזרחים ברוסיה ותמך תמיכה פעילה בפעולותיהם של סוכנים אנטי-בולשביקים, כדוגמת סידני ג'ורג' ריילי ובוריס סבינקוב. אולם ב-1927 הוא נטל חלק בהחלטה הרת אסון כאשר גילה ברבים, כי בריטניה פיצחה את הצפנים הסובייטיים וכך, בתמורה ליתרון פוליטי קצר ימים, הוביל את מוסקבה לאימוץ מערכת צפנים בלתי חדירה. על ידי גילוי כי הקומינטרן יוצר בבריטניה הסתה מכוונת בהוראה

**עד הגעת צ'רצ'יל
הייתה בורות בממשלה
הבריטית באשר
לתפקידי המודיעין
גם ברמות הטכניות
ביותר וכן מחסור בנתוני
מודיעין מהימנים. הדבר
הוביל להתנגדות
ארגונית לשימוש
במודיעין**

ישירה ממוסקבה, התריע הממשל הבריטי בפני הרוסים כי המודיעין הבריטי פיצח את התקשורת האלקטרונית המוצפנת הרוסית. צ'רצ'יל הפיק לקחים מרים משגיאה זו במלחמת העולם ה-II בקרבות מול הגרמנים.

כבר ב-1890 כקצין זוטר בהודו שסיפק מידע למשרד החוץ או בשהותו מאחורי קווי האויב במלחמות הבורים, צ'רצ'יל טיפח קשרים אישיים עם קציני מודיעין. חבריו הטובים ביותר היו בכירים במערכת המודיעין – כדוגמת סר דזמונד מורטון משירות המודיעין החשאי וקצין הקישור והתיאום של הבריטים מול סוכנות המודיעין של הצבא הצרפתי, בריגדיר (תת אלוף) אדוארד לואיס ספירס. הוא אהב לשהות בחברתם של מרגלים ואנשי מודיעין. בתקופת "שנות המדבר", אשר החלו ב-1931, כאשר פרש מקבינט הצללים של המפלגה השמרנית, ונמשכו עד ששב כשר ביום שבו הוכרזה המלחמה נגד גרמניה הנאצית, ב-3 בספטמבר 1939, עשה צ'רצ'יל שימוש במודיעין שהודלף לו על-ידי פקידי ממשל פטרווטים – לעתים תוך הסכמה חרישית של הממשלה,

אבל בדרך כלל בלעדיה – כדי להזהיר את הציבור מפני הסכנה הנאצית. במאבקו נגד מדיניות הפיוס של ממשלות מקדונלד, בלדוין וצ'מברליין, היה לצ'רצ'יל מידע טוב יותר מאשר לאותם חברי ממשלה אשר ניסו להשיב לשאלותיו בפרלמנט. קשריו ההדוקים של צ'רצ'יל עם המודיעין הבריטי, בייחוד עם דזמונד מורטון, אשר ניהל את כל התחום המעורפל של המודיעין התעשייתי בשנות השלושים, הביאו לכך שהוא היה מסוגל להקים רשת ריגול פרטית שתשרת אותו היטב במהלך "שנות המדבר" שלו.

משום כך, כאשר התמנה לראש ממשלה במאי 1940, היה זה נוח וטבעי מבחינת צ'רצ'יל לעסוק באיסוף מידע מודיעיני ולהשתמש במודיעין יותר מכל מנהיג בריטי אחר לפניו או אחריו, ודאי יותר מכל בני זמנו. באמצעות קצין מודיעין בריטי בשם קפטן אלן הלגרת', כדוגמה אחת מני רבות, צ'רצ'יל דאג לכך שכמה מהאגנרלים הבכירים של פרנסיסקו פרנקו יקבלו שוחד על מנת שספרד תישאר ניטרלית ב-1940. שר החוץ דאז, לורד הליפקס, נטה לראות בפעולה 'מעשה לא דיפלומטי' או כפי שנהג לכנות זאת "זה כמו להחליק להם מעטפות באמצע משחק גולף", אבל צ'רצ'יל ראה את עצמו פועל בהתאם למסורת השוחד הגדולה של הדיפלומטיה הבריטית מהמאה ה-18.

לו ספרד הייתה מצטרפת למלחמה בצד הנאצי (שכן, היטלר עזר לפרנקו לנצח את מלחמת האזרחים בספרד) היה נוצר איום חמור על תנועת הספינות של בעלות הברית בים התיכון. לפיכך בסוף מאי 1940 סיפר צ'רצ'יל להלגרת', הנספח הצבאי הימי במדריד אבל למעשה סוכן SIS, כי הוא הורה למשרד האוצר להפקיד 2.5 מיליון ליש"ט בחשבון בנק שוויצרי בניו-

**המידע המוצפן אודות
הגרמנים כונה "אולטרה"
והוגדר כסוג השמור
ביותר במלחמה.
באמצעות השימוש
במידע זה, בין השאר,
הוחרב מפעל גרמני
לייצור מים כבדים
בנורבגיה שעלול היה
לאפשר להיטלר להגיע
ליכולת גרעינית**

יורק. הלגרת' גייס מיליונר מפלמה דה מיורקה בשם חואן מארש, כדי ליצור קשרים עם גנרלים ספרדים בעלי השפעה ולהציע להם כסף. צ'רצ'יל התעלם מהדעה השלילית ומחוסר הביטחון שחשו כמה פקידי אוצר כלפי מארש. ההזדמנות הייתה חשובה מכדי להחמיץ אותה בגלל אי-אילו נקיפות מצפון של עובדי ציבור, כך סבר צ'רצ'יל. "לעובדה שמארש התעשר באמצעים לא כשרים" אמר להם, "אין כל השפעה לגבי ערכו עבורנו כעת". לפחות 500 אלף ליש"ט שולמו לגנרל אנטוניו ארנדה מאטה, מפקד בית הספר למלחמה של הצבא הספרדי ויורש אפשרי של פרנקו, כמו גם למספר גנרלים נוספים.

עם עלייתו לשלטון, צ'רצ'יל הורה לראשי המטות לערוך בחינה מחודשת לגבי השימוש במודיעין, בפרט לאור האסונות שהתרחשו בנורבגיה ובדנמרק והאסון שעמד להתחולל בצרפת ובארצות השפלה. זאת לאור העובדה שהמערכת הבריטית להערכת מידע מודיעיני, שבמרכזה עמדה מאז 1936 "ועדת המודיעין המשותפת" (JIC), נתפסה עד למינויו של צ'רצ'יל כ-"יעילה באופן חלקי בלבד". לטענתו של פרופ' הארי הינסלי, ההיסטוריון הנודע ביותר לתפקודי מודיעין במלחמת העולם השנייה, חבה הוועדה רבות לצ'רצ'יל שלאחר שהתמנה לראש ממשלה סייע רבות

לחיוזקה.¹⁰² ואכן, כפי שהינסלי ציין, תרומתו הגדולה ביותר של צ'רצ'יל למודיעין בזמן מלחמת העולם השנייה הייתה בכך "שאיולולא המעורבות האיטית שלו בפיתוח מערך יעיל לתיאום הערכות מודיעיניות ומתן כיוון כללי על אופן השימוש במידע – השינוי החיוני במערכת לא היה מתרחש במהירות הרצויה". אנשי המודיעין המודרני ודאי יכירו בכך שלפני כן לא נעשה שימוש משמעותי במידע המודיעיני, או כפי שהינסלי הוסיף: "הייתה התנגדות ארגונית, שלא לומר בורות ממשלתית לגבי תפקידי המודיעין, אף ברמות הטכניות ביותר וכן מחסור בנתוני מודיעין מהימנים". כל זה עתיד היה להשתנות באופן רדיקלי, בראשותו של צ'רצ'יל.

שיא אהבתו של צ'רצ'יל למודיעין החשאי התרחש בדרך מקרה בדיוק בשעה שהוא נכנס לדאונינג עשר והחל לכהן כראש ממשלה ושר ההגנה, משום שהיה זה בדיוק באותו זמן שמערכת פענוח הצפנים 'אולטרה' - מקור המודיעין הטוב ביותר בכל ההיסטוריה הבריטית, ככל הידוע, החלה לתפוס תאוצה. במאי 1940, החל לפעול ביה"ס הממשלתי לפענוח צפנים, ה-GC & CS, בבִּלְצ'לי פארק שבמחוז בקינגהמשייר, אשר החל לקרוא צפנים ולפענח הודעות על בסיס יומי ובזמן אמת – הודעות מקודדות ומוצפנות אשר נשלחו על ידי חיל האוויר הגרמני, באמצעות מכונת מסרים הקרויה 'אניגמה'. בסופו של דבר פצחני 'אולטרה' היו מסוגלים לזהות בדיוקנות קרובה לשלמות את מחשבות האויב ואת מעשיו, בכל אחת מזירות הלחימה. בספטמבר 1940 צ'רצ'יל כבר יכול היה להורות לראש השירות החשאי, הידוע בכינויו 'C' להעביר אליו על בסיס יומי את כל ההודעות המוצפנות שהופקו על-ידי אניגמה. הוא עיבד בעצמו את המידע הגולמי שקיבל ללא הפסקה, בכל שעות היום והלילה.¹⁰³ פרופ' אנדרו מכנה את אולטרה כ-'סוד השמור ביותר בהיסטוריה של בריטניה'. צ'רצ'יל וידא כי סוד זה יהיה ידוע לשלושים ואחד אנשים בלבד בכל תקופת מלחמת העולם ה-II, וכינה אותה בשם המוצפן 'בוניפיס', על-מנת להטעות את האויב לחשוב, כי הודעות אלה מקורן בדמות בכירה מסוימת, היושבת בברלין. באוקטובר 1940 הוא התלונן על כך שרשימת האנשים המורשים לקבל גישה ל-'חומר המיוחד' – או כפי שהוא עצמו כינה זאת: "הקהל העצום והרב שהוזמן ללמוד עניינים אלה" – הייתה גדולה מדי.¹⁰⁴ רגישותו של המידע הייתה כה גבוהה, עד כי אפילו יו דלטון, ראש האגף למבצעים מיוחדים (SOE), ממנו ביקש צ'רצ'יל כי יעלה את אירופה באש - לא עודכן בדבר קיומה של 'אולטרה'. למרות זאת הפעיל צ'רצ'יל את אגף המבצעים המיוחדים כדי לעשות שימוש במידע שהתקבל מאולטרה. החשוב והמוצלח שבמבצעים היה מבצע Gunnerside - החרבת המפעל הגרמני לייצור מים כבדים, בפינמונד, נורבגיה, בפברואר 1943, מבצע אשר מנע מאדולף היטלר לשים את ידו על פצצת אטום. האלטרנטיבה לכך הייתה מעוררת אימה יותר מכל תחזית אחרת בהיסטוריה העולמית. ישנם מספר היסטוריונים בני ימינו אשר מעלים תהיות לגבי עילותו של האגף למבצעים מיוחדים (SOE) והאם הייתה הצדקה לקיומו, אולם מבצע יחיד

F.H. Hinsley, 'Churchill and the Use of Special Intelligence' in eds. Robert Blake and William Roger Louis, Churchill 102 (1993) p-408.

Hinsley, *British Intelligence in the Second World War* (1979) p160 and Appendix 6 103

F.H. Hinsley, 'Churchill and the Use of Special Intelligence' in eds. Robert Blake and William Roger Louis, Churchill 104 (1993) p-410.

זה - Gunnerside - הצדיק מעל לכל ספק את קיומו של הארגון.¹⁰⁵

אף על פי שההתנגדות כלפי הנאצים שהפעילה SOE ברחבי אירופה עלתה לאוכלוסייה המקומית הרבה, במונחים של פעולות תגמול גרמניות, להבת התקווה המשיכה להאיר בעולם שנשלט יותר ויותר על ידי שתי מעצמות-על. ג'ייס מילטון, מחבר "הלוחמה הלא-ג'נטלמנית של צ'רצ'יל: האנשים המיוחדים אשר תכננו את מפלתו של היטלר", כתב כי צ'רצ'יל לאורך כל שנות הקריירה שלו, היה תומך נלהב באדם האקסצנרי, האינדיבידואליסט, המורד. לצ'רצ'יל לא היו נקיפות מצפון גם בכל הקשור להקמת ארגונים ללוחמה פוליטית ובהם יחידות מיוחדות להפצה שקדנית של תעמולה שחורה, כגון היחידה המיוחדת של ספטון

דלמר, ממחלקת המודיעין המדיני במשרד החוץ. ממציאים שהגו דרכים חדשות לפגוע ביכולת המלחמה הגרמנית תמיד מצאו אוזן קשבת אצל צ'רצ'יל. מפענחי הצפנים מבלצ'לי פארק היו בראש רשימת מקבלי התמיכה שלו. הוא כינה אותם 'התרגולת המטילה ביצי זהב - אשר לעולם אינה מדברת יותר מדי'. האמת אודות פיצוח הסודות של אניגמה נתגלתה לציבור רק בשנת 1974 - כשלושים שנה לאחר סיום המלחמה. איש מודיעין לשעבר אמר לי כי הסיבה לכך היא שכמה מדינות - כולל בעלות ברית - המשיכו להשתמש במכונות האניגמה או בגרסאות שלה בשנות החמישים והשישים ובריטניה לא ראתה שום סיבה להניא אותם מאמונתן כי המכונות אינן בנות פיצוח.

על בסיס הבנתו את חשיבותה של אולטרה כבר בשלב מוקדם, צ'רצ'יל הפך את עצמו, כדברי הארי הינסלי: 'לסוכנות ביון של איש אחד'.¹⁰⁶

אולם כאשר כמות התשדורות המפוענחות עלתה מ-50 הודעות לכמה מאות ביום ובפרט כאשר גרמניה פלשה לבלקן ולצפון אפריקה ב-1941, נדרש היה צוות גדול בבלצ'לי כדי לפענח את הצפנים, את המונחים הטכניים ואת ההתייחסויות לתצורות של האויב. היכולת לחדור לתוך מערכת העצבים של המטה העליון הגרמני דרשה חודשים של עבודה מרוכזת על ידי מפצחים מיומנים ביותר, כך שבקיץ 1941 צ'רצ'יל כבר היה מקבל לידיו 'קופסה' לפחות אחת ליום, אשר

105 For criticisms of SOE see John Keegan, *Intelligence in War*, passim, Richard J. Aldrich in *Contemporary British History* 105 Autumn 1997 pp159-60, Roger Fontaine in *World Historical Review*. August 2012 <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/03612759.1998.10528264>
 106 F.H. Hinsley, 'Churchill and the Use of Special Intelligence' in eds. Robert Blake and William Roger Louis, *Churchill* 106 (1993) p-409

הכילה, לא רק את הצפנים שפוענחו, אלא תקציר נרחב הכולל סיכום ועוד כעשרים ידיעות מפוענחות סודיות ביותר אשר הכילו מידע מעשי באשר לכוונות של חיל האוויר הגרמני והצבא הגרמני וכן דיווחים מה-SIS ומזכרים. כל זה הגיע בקופסה חומה אשר המפתח שפתח אותה נשמר על גופו של צ'רצ'יל והוא לעולם לא הניח, אף לא למזכיריו הפרטיים והמהימנים ביותר, לדעת מה היא מכילה.

הגישה של צ'רצ'יל לדיווחים המוצפנים, שפוענחו על ידי אולטרה, גרמה לו בעיה מסוימת מול ראשי המטות, משום שראש הממשלה, כפי שניסח זאת הינסלי 'היה מסוגל להפתיע אותם בשאלות שהיו מבוססות על צפנים מפוענחים שעליהם טרם שמעו וגם להציג בפניהם מסקנות שהתבססו על צפנים פרוצים נבחרים שהיו בידיו ושלא תאמו את ההערכות של אנשי המודיעין שלהם עצמם'. כתוצאה מכך, נאלצו ראשי המטות להתעקש על שיפור יעילותן של המכונות להפקת מידע מודיעיני. עד מאי 1941 נאלצו ראשי המטות לתקצב את ועדת המודיעין המשותפת (JIC) באופן הרבה יותר משמעותי, כך שמחודש יולי כבר קיבלו מזכרים מודיעיניים, שלוש או ארבע פעמים ביום, כדי להיות בטוחים ש'הם לא יתפסו בלתי מוכנים על ידי צ'רצ'יל'.

ב-2 באפריל 1941 נקט צ'רצ'יל צעד שכמוהו היה עתיד לעשות במהלך כל תקופת המלחמה. הוא שלח לגנרל ארצ'יבלד וויול (Wavell) ששהה בצפון אפריקה, פענוח של צופן מבלצ'לי שהכיל את המידע, כי ברלין סירבה לספק לגנרל ארווין רומל, מפקח כוחות הצבא באפריקה, סיוע אווירי נוסף, בשל צרכים של זירות אחרות. מידע זה הראה כי רומל לא קיבל הוראה נוספת לנוע יותר לעומק מצרים. צ'רצ'יל שלח את כל תוכן התשדורת לוויול, עם התוספת, הלא הכרחית כמעט, של תקוותו האישית, כי יראה בכך הזדמנות לנצל את חולשתו של רומל על-מנת להניס אותו ממצרים.¹⁰⁷ חודש לאחר מכן, ב-7 במאי, צ'רצ'יל הפציר בוויול לתקוף את רומל, בהתבסס על צופן אחר שפוענח. הפעם היה מדובר במסר מגנרל פאולוס, ששהה באותה עת עם רומל בצפון אפריקה, שדיווח לברלין על תשישותו של צבאו של רומל וביטל כל אפשרות למתקפה גרמנית חדשה עד להגעתה של הדיוויזיה המשורינית, הפנצר 15.

וויול אכן הסתער על צבאו של רומל באמצע חודש מאי, אך לא הצליח להביס אותו כליל. היסטוריונים אחדים סבורים, כי זה היה משום שהוא היה נתון תחת לחץ רב מדי מצדו של צ'רצ'יל לתקוף על בסיס תשדורת אחת בלבד. כריסטופר אנדרו טען למשל, כי 'בצפון אפריקה צ'רצ'יל הוטעה תחילה על-ידי הצפנים המפוענחים של אולטרה אשר דיווחו על דרישותיו האינסופיות של רומל לשריון, לכלי טייס, לחיילים ולאספקה, הוא ראה בדרישות אלה את לחולשתו של 'שועל המדבר' הרבה יותר מכפי שהיה הדבר באמת'.¹⁰⁸ פרופ' אנדרו טוען, כי טעות זו עלתה לבסוף בפיטוריהם של גנרל וויול וקלוד אוקינלק, בעיקר משום שלא עשו שימוש ביתרון, שלמעשה מעולם לא היה. ההסטוריון הינסלי, חולק על כך, באומרו שוויול לא היה זקוק יותר מדי להנחיות מכיוונו של צ'רצ'יל על-מנת לתקוף וכי להפך, הוא זה אשר פתח במתקפה ראשונה בשם מבצע Brevity בלי להמתין לשירות התגבורת. הוא אף החל במתקפה נוספת אשר כונתה Battle axe, לפני שהתגבורת היו מוכנות לקרב והוסיף כי ההתקפה הייתה, ככל הנראה, תוצאה

Hinsley, *British Intelligence in the Second World War*. p-395 107
Christopher Andrew's 1997 Sunday Telegraph review of David Stafford, Churchill and Civil Service 108

המודיעין הבריטי במלחמת העולם השנייה

של ידיעתנו כי דיביזית השריון הגרמנית פנצר 15 נמצאת בדרכה לרומל.¹⁰⁹ ב-3 באפריל 1941 צ'רצ'יל העביר לסטלין את המידע – אשר לטענתו הגיע מ"סוכן אמין" ולא מאולטרה – על כך ששלוש דיביזיות שריון גרמניות קיבלו הוראה לעבור מן הבלקנים לקרקוב, אך צו זה נדחה לאחר הפיכה של תומכי בעלות-הברית בבלגרד, שגרמה לפלישה הגרמנית ליוגוסלביה. שלא כמו ראשי המטות ורוב קהילת המודיעין הבריטית, צ'רצ'יל הבחין בצדק כי ייתכן שהיטלר מתכוון לפלוש לרוסיה ברגע שיוצב בבטחה האגף הדרומי של צבאו ביוגוסלביה. סטלין התעלם מהאזהרה, בחושבו כי מדובר בניסיון בריטי 'לעורר תסיסה', כפי שהוא התעלם מאזהרה אחרת של צ'רצ'יל ביוני 1940 על כך שפניה של גרמניה לכיוון מזרח.

לגבי כרתים, שגו מנתחי הידיעות של אולטרה, ובהם צ'רצ'יל עצמו, בהבנת המידע. צפנים גרמניים הזכירו את האי כיעד לתקיפה מאז ה-26 באפריל 1941 ובאופן ודאי אחרי ה-1 במאי. אולם צ'רצ'יל וראשי המטות המשיכו להאמין כי כרתים הינה רק הטעיה כדי להסוות התקפה על סוריה או על קפריסין, כך שב-3 במאי צ'רצ'יל אף הודיע כי 'כרתים הוא רק תרגיל הסחה של גרמניה'. לפיכך, למרות הידיעות המודיעיניות המעולות מבלצ'לי, שקיבל מפקד בעלות-הברית בכרתים, הגנרל הניו-זילנדי פרייברג, לגבי מיקומה של המתקפה הגרמנית, בכל זאת הפשיטה של צנחני הוורמאכט על שדות התעופה באי הובילה את הגרמנים לניצחון, שכן בלונדון הבטיחו לו כי הפלישה לא תתרחש כנראה, למרות שהצפנים רמזו אחרת. **אולטרה הייתה יוצאת מן הכלל בדיווחיה אודות תנועת הכוחות ומועדיהם אך היא בכל זאת היתה פחות יעילה בניסיון לחזות את כוונות הגרמנים, משעה שהחל הקרב.**

F.H. Hinsley, 'Churchill and the Use of Special Intelligence' in eds. Robert Blake and William Roger Louis, Churchill 109 (1993) p-418.

ביוני 1941, פיצחה בלצ'לי, לאחר פענוח הקודים של חיל האוויר הגרמני במאי 1940, את הקודים של מכונות האניגמה ששימשו את הצי הגרמני. מיולי 1941 בלצ'לי החלה לפענח את הצפנים של האיטלקים הנוגעים לתנועת הספינות של מדינות הצייר בים התיכון. בספטמבר 1941 החלו הפצחנים מבקינגהאמשיר לשבור את הצפנים של הוורמכט. המשמעות הייתה שמאמצע 1942, בלצ'לי קראה ופענחה בין 3,000 ל-4,000 צפנים גרמניים מדי יום, כמו גם תשדורות יפניות ואיטלקיות. צ'רצ'יל שלח סיכומים מהם לרוסים ווידא כי יהיה זה פילדמרשל אוקינלק אשר יקבל אותם במהלך הקרב הראשון באל עלמיין.

ב-18 באוקטובר 1941 דחה הגנרל אוקינלק את ההתקפה הגדולה במדבר המערבי (מבצע Crusader) ל-11 בנובמבר והביא את צ'רצ'יל לידי ייאוש. לאחר מכן הוא דחה את פתיחת המבצע פעמיים נוספות, עד ה-18 בנובמבר. בתקופה הזאת שלח לו צ'רצ'יל את התשדורות שפוענחו על ידי אולטרה מה-2, 22 ו-25 באוקטובר המצביעות על חוסר המוכנות של רומל וצירף את ההוראות הבאות: 'שר הביטחון מורה לגנרל אוקינלק להתייחס לכך'. אולם יש להודות

בכך, כי השימוש שעשה צ'רצ'יל באולטרה, לא היה לגמרי חסין מתקלות. במרץ ובאפריל 1942 הוא השתמש בצפנים על מנת להדגים בפני גנרל אוקינלק כי לרומל יש הרבה פחות שריון מכפי שסברו מתכנני המבצע בקהיר. אולם צ'רצ'יל לא קרא נכון את הצפנים מסיבות טכניות – המספרים התייחסו לטנקים של רומל, באזורים גיאוגרפיים מסוימים ולא באופן גורף – ובסוף אפריל הוא נאלץ להודות בטעותו בפני אוקינלק. אך דבר זה לא מנע את החלפתו של אוקינלק בגנרל ברנרד מונטגומרי בחודש אוגוסט של אותה שנה.

מאמצע נובמבר 1942, לאחר ניצחונו של מונטגומרי בקרב השני באל עלמיין, התחיל צ'רצ'יל

לשוב ולהשתמש בתשדורות המפוענחות שהגיעו מאולטרה, בפעם הראשונה מאז הודה לאוקינלק, כי שגה בקריאתו, בסוף חודש אפריל. בהביעו חוסר שביעות רצון מהמרדף האיטי של מונטגומרי אחר רומל מערבה, בין סוף נובמבר 1942 לתחילת ינואר 1943, הוא ציטט למפקד הגייסות במערכה של המזרח התיכון, גנרל הרולד אלכסנדר, את המספרים הסידוריים של התשדורות המפוענחות וטען כי 'הן מעידות על מצב של חולשה וחוסר סדר אצל האויב באופן יוצא דופן'. למרות זאת, אלכסנדר ומונטגומרי לא אפשרו להתערבותו של צ'רצ'יל לשנות את קצב התקדמותם השיטתי והמוצלח ופרופ' הינסלי מספר כי הייתה זו ההתערבות המשמעותית האחרונה שבה צ'רצ'יל 'השתמש בבקיאיות יוצאת הדופן שלו במודיעין, כדי לתמוך את טיעונו בנוגע לקבלת החלטות מבצעיות'.¹¹⁰

**צ'רצ'יל תמך בפיתוח
הקשרים המודיעיניים עם
ארה"ב, ובמיוחד צידד
בשיתוף האמריקנים
בסוד האולטרה. שיתוף
סודות בין אלו היווה את
אבן הפינה ל-'יחסים
המיוחדים' ששררו
בין בריטניה וארה"ב,
הממשיכים להתקיים
בעוצמה שאין
דומה לה**

F.H. Hinsley, 'Churchill and the Use of Special Intelligence' in eds. Robert Blake and William Roger Louis, Churchill 110 (1993) p-424

ברקע לכך עמדו הקמת הוועדה המשותפת של ראשי המטות, שהגבירה את יכולתה לעבד, להעריך ולעכל את אלפי התשדורות המפוענחות שהופקו מדי יום, והצבתו של גנרל אייזנהאואר, שלא היה כפוף לצ'רצ'יל, בעמדת הפיקוד על המערכה לאחר מבצע לפיד (Torch) – ההתקפה האמפיבית של כוחות בעלות הברית בצפון אפריקה בנובמבר 1942.

אל אף שקשרי המודיעין ההדוקים עם האמריקנים החלישו את מעמדו של צ'רצ'יל מול אייזנהאואר בכל הקשור לגיבוש אסטרטגיה כוללת, הרי שצ'רצ'יל היה תומך נלהב ובולט בקשרים אלה, ובמיוחד צידד בשיתוף האמריקנים בסוד האולטרה במהירות האפשרית. שיתוף סודות בין אלו היווה את אבן הפינה ל- 'יחסים המיוחדים' ששררו בין בריטניה וארה"ב, הממשיכים להתקיים בעוצמה שאין דומה לה בין שתי מדינות ריבוניות.

צ'רצ'יל, כמובן, הקפיד להתעדכן בכל פעולות המודיעין החשאיות הגדולות בזמן המלחמה ובפרט במבצעים המורכבים - מבצעי פורטיטוד

צפון ופורטיטוד דרום, אשר הטעו את המודיעין הגרמני, ה'אָבְנֶהֶר', באשר למיקום נחיתת הכוחות בנורמנדי ב-1944. "בזמן מלחמה" אמר צ'רצ'יל, כשסטאלין אישר את הוצאתן של תוכניות הפלישה המזוייפות למבצע Overlord - "האמת היא כה יקרת-ערך עד שמן הראוי כי תמיד תהיה מלווה בשומר-הראש של השקרים".¹¹¹ לאורך שארית המלחמה, צ'רצ'יל המשיך לגלות אותה התלהבות מפענוח צפנים של הצבא הגרמני, אבל עם כל כך הרבה צפנים מפוענחים הוא נאלץ

**ההיסטוריון הינסלי:
"צ'רצ'יל היה בדרגה
אחת מעל לכל מנהיג
צבאי, הן מבחינת
ניהול קהילת המודיעין
והן בנחישותו לעשות
שימוש מעשי במודיעין
לצורכי המאמץ
המלחמתי"**

לסמוך על שיקול הדעת על ועדת המודיעין המשותפת (JIC) וציפה ממנה להחליט אילו תשדורות מפוענחות יועברו אליו. לצערו, לעתים קרובות המידע שקיבל לא תמך בתחושותיו. כך למשל, הייתה בצפנים תמיכה מועטה בטענה של צ'רצ'יל כי ב-1943 איטליה והבלקן ייצגו את 'הצד הרך' של הציר. הצעתו להוציא משלחת להשתלטות על רודוס נדחתה, כאשר המידע המוצפן הראה כי גרמניה מבצרת באופן רציני את הקו האַגְאִי ב-1943. הוא השתמש במידע שעלה מהחומר שפוענח כדי להצביע על כך שגרמניה מתכוונת לבצר את קו פיזה-רימיני בדרום איטליה ב-1944 – אך לא היה בכך די כדי לשכנע את הנשיא פרנקלין רוזוולט ואת הגנרל ג'ורג' מרשל שלא להוציא את הכוחות האמריקאים מאיטליה כדי לשלוח אותם לנחות בדרום צרפת במבצע Anvil שהתקיים באוגוסט של אותה שנה. הנשק הסודי של צ'רצ'יל ב-1940, הפך בשנים 5-1944 לנגיש כל כך לצמרת הפיקוד העליון האנגלו-אמריקני, עד כי נשלל ממנו היתרון היחסי שהוא זכה לו בעבר בתהליך קבלת ההחלטות.

עם זאת, בסיכומו של דבר, פרופ' הינסלי טען בצדק כי: 'למרות כל הטעויות, צ'רצ'יל היה בדרגה אחת מעל לכל מנהיג צבאי, הן מבחינת ניהול קהילת המודיעין והן בנחישותו לעשות

שימוש מעשי במודיעין לצורכי המאמץ המלחמתי'. בהסתכלות כוללת, השימוש שצ'רצ'יל עשה במודיעין מיוחד, שיקף את כל מה שלמדנו לצפות מפעילותו במלחמת העולם השנייה: הוא חתר, ללא הפוגה, להעביר את המלחמה לצד של האויב; הוא השתמש בכל יתרון יחסי שהיה לו מול הגנרלים שלו כדי לגרום לכך שהאסטרטגיה שלו תיושם; הוא פיאר המצאות חדשות ופריצות דרך טכנולוגיות; הוא תמך בכל ממצאי ויזום, ככל שהיה אקסצנטרי ולא מקובל על הממסד. נכון שהיו לו שגיאות מדי פעם כמו לכל אדם, אבל יש להסתכל על פיקחותו הרבה של צ'רצ'יל וכן על היותו מנהיג בעל חזון והשראה בתקופת מלחמה – כאשר עשה שימוש אינטליגנטי באולטרה כדי לפענח את דרך המחשבה של האויב.

אם אי פעם מישהו יידרש להוכיח כי קיימים ניסים בעולם המודרני, אזי ללא ספק הוא יוכל להצביע על כך שהמדינאי שבמשך זמן רב כל-כך הבין לעומק את החשיבות שיש בפריצת צפנים כדי להגן על בריטניה, הפך לראש ממשלה ולשר הביטחון שלה בדיוק באותו חודש בו פוענחה מכונת האניגמה באופן שאיפשר הפקת מידע שימושי רב. ההיסטוריה מלאה בצירופי מקרים יוצאי דופן, ואין ספק שזה אחד הראויים ביותר להערכה.